

**Կարինե ՍԱՀԱԿՅԱՆ,
Ռոզա ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ**

ԽԱՉԸ՝ ԹԻԿՈՒՆՔԻՍ, ՅՈԹՎԵՐՔԸ՝ ՍՐՏԻՍ

Շիրակի, մասնավորապես Գյումրու բանահյուսության յուրաքանչյուր նմուշ ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության ինքնատիպ վերարտադրություն է:

Անդրադառնալով Գյումրի քաղաքի բանահյուսական պատկերի ընդհանուր ուրվագծմանը՝ մեր նպատակն է ժողովրդի իմաստությունը վերստին դարձնելու ժողովրդին. այն, ինչ խտացել ու բյուրեղացել է մեծ ժամանակի մեջ՝ իբրև նրա աշխարհատեսության և կենսափորձի անգիր գրականություն: Տարիների ընթացքում գրառել ենք բազմաժանր նյութ, որը կներկայացնի այս էթնիկական շրջանի բանահյուսական հանգամանակի պատկերը՝ բանասացների կենսագրական տվյալներով, ծանոթագրություններով և այլն: Նման հետազոտության անհրաժեշտությունը կլրացնի այն բացը, որ առկա է Աղեքսանդր Մխիթարյանի* «Փշրանք Շիրակի ամբարներից» աշխատության և Արշակ Բրուտյանի «Ռամկական մրմունջներ» ժողովածուի տպագրությունից հետո:

«Մտալը՝ քիկունքիս, Յոթվերքը՝ սրտիս» իմաստությամբ ապրող ժողովրդի համար Գյումրու բանահյուսության ամեն մի նմուշ, շնորհիվ եզակիության ու ինքնատիպության, բառ ու բանի մասնատուփն ամբողջացնող արժեք է: Բաց նյարդերով ապրող ու զգայող այս ժողովրդի խոսքն ըստ իրադրության բանաձևային է, պատկերավոր ու դիպուկ, «սրտի գդալին խփող»:

Գյումրու բանահյուսության դրոշմը բացատրվում է այն կրողների երգատեսելության ու ասերգելու շնորհով: Մինչև իսկ վշտի ու կորստի հոգեպարագայում գյումրեցին վիպերգեց իր ապրածն ու տեսածը, շարունակական վերապատմումների մեջ խոնարհված քաղաքը նորից կերտեց՝ արթնացնելով իր մեջ հարալեզին: Վիրավոր հարսնացու քաղաքի համար «ղեղ ու դարման» դարձրեց իր բանահյուսությունը:

Ազգագրական նյութերին անդրադարձել ենք այնքանով, որքանով դրանք միջավայր են բանահյուսական նյութի ներկայացման համար՝ պատկերի և ֆոնի հարերությամբ:

* Շիրակի բանասիրության պատմության մեջ իր որոշակի տեղն ունի բանահավաք-բանասեր Աղեքսանդր Մխիթարյանը, որը շուրջ կես դար հավաքել ու գրի է առել Շիրակի ու Վանանդի ժողովրդական բանավոր ստեղծագործություններ՝ հեքիաթներ, առակներ, առածներ, ավանդություններ, երգեր ու պարերգեր: Այս ամենն ամփոփված է «Տաղեր ու խաղեր» և «Փշրանք Շիրակի ամբարներից» ժողովածուների մեջ:

«Տաղեր ու խաղերը» (յուս է տեսել 1900թ. Ալեքսանդրապոլում՝ Գևորգ Սանոյանի տպարանում) նախնական տարբերակով կոչվել է «Հարուստ ժողովածու կրոնական տաղերի, այլ և այլ բանահյուսությանց, ժողովրդական երգերի և պարերգերի» (չորս մասով):

Հետագայում ժողովածուի 1-ին և 2-րդ բաժինները հանվել են, քանի որ գործերից շատերի հեղինակները հայտնի, անհատ ստեղծագործողներ էին. 2-րդ մասում մնացել են միայն մի քանի ժողովրդական երգեր, ինչպես «Կռունկ», «Քաջ Արարոյի երգը» և այլն: 3-րդ և 4-րդ մասերն ամբողջությամբ և անփոփոխ տեղ են գտել հիշյալ հատորի մեջ՝ «Ժողովրդական երգեր և հայկական պարերգեր» վերնագրով:

«Փշրանք Շիրակի ամբարներից» ժողովածուն կազմում է «Էմինյան ազգագրական ժողովածու»-ների 1-ին հատորը (յուս է տեսել 1901թ. Լազարյան ճեմարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ, խմբագրել է Գրիգոր Խալաթյանցը): Գրքի մի մասը (շապիկը, տիտղոսաթերթը, խմբագրության առաջաբանը՝ ռուսերեն և հայերեն, նյութերի ցանկը) տպագրվել է Մոսկվայում՝ Վ. Գատցուկի տպարանում, իսկ մյուս մասը (1-333 էջ)՝ Ալեքսանդրապոլում՝ Գ. Սանոյանի տպարանում: Այս ժողովածուն հրատարակվել է նույնությամբ՝ համեմատվելով ձեռագրերի հետ, ուղղումներով և լրացումներով: Առաջին մասի «Հեքիաթներ» բաժնում գետեղված են Աղ. Մխիթարյանի գրառած երկու հեքիաթները միայն՝ «Ռանչալարի տղան» և «Բախտավոր տղա»: Մնացած չորս հեքիաթները, որ գրի է առել Ալեքսանդրապոլցի Ալ. Ափիկյանը, գետեղվել են «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ»-ի չորրորդ հատորում (ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, 1963):

Ավանդական գյումրեցու տան պատուհանները խլափեղկով են, դարպասները՝ կռչնակ-չաքուջակով, երկաթե միզով: Տունը նրա ներքին տիեզերքն է, որն սկսվում է շեմի պաշտամունքով: Ներսի ու դրսի աշխարհների կապը պայմանական է: Դուրսն ավելի ներս է, դուրսը քաղաքն է՝ կյանքի զարկերակով, որն այնքա՛ն պինդ բռնել է գյումրեցին... Մեփական կյանքը թամաշա դարձնող ամեն մեկը կարծում է՝ քաղաքն սկսվում է իրենից, սրտի բարախագրով ապրող ու դիմակայող քաղաքը, որն, անշուշտ, իր ստեղծած հոգևոր և նյութական աշխարհներով պահում է էթնոսի հպարտության նշանոցը:

Ինչպե՞ս հասկանալ Գյումրու կերպարային տիեզերքը, ինչպե՞ս թափանցել նրա՝ սև ու վարդագույն տուֆե պատերից ներս, այն պատերի, որտեղ քարերն իրար դեմ *ենպես կուգան, որ կթվա՝ իրար կսիրեն...*

Գուցե նախասահմանության հրաշքն այստեղ է՝ որպես հիշողության դարձ՝ Յոխուշից՝ դարից, դեպի Յոթվերք եկեղեցի բերվող մատաղացու գառան և կենաց ծառի պատկերով՝ կարմիր ժապավեններով ու շողակն քարերով զարդարում:

Ծառ ծաղկեցավ, ծառ կայնեցավ

Կանաչ ու կարմիր,

Ծառ ծաղկեցավ, ծառ կայնեցավ,

Մուրբ պսակին արժանացավ:

«Կարմիր բինիշով ու կանաչ արևով թագվորի» համար առատության եղջյուրից թափվում են շնորհավորանքները.

Ասենք շնորհավոր, մեր թագվորի շորերը շնորհավոր,

Կտորը Պարսկաստանից բերած է,

Ասենք շնորհավոր, ասենք շնորհավոր,

Ֆանտազի Արտաշի ձևածն է,

Պարտմո Մեխակի կարածն է,

Ղանավուզը վրեն քաշած է,

Ասենք շնորհավոր, մեր թագվորի շորերը շնորհավոր:

Իսկ երբ հարսանիքի թունդը բռնում է ամբողջ քաղաքը, ասես հազարան հավքի թևերով ծեսը, սովորույթը, ավանդույթն իրենց շուրջն են հավաքում ժողովրդին թաղեթաղ, մայից մայլա (Չորի մայից Բոշոց մայլա, Ումնոց, Թուրքի թաղ, Սլաբողկա, Ժամի մայլա և այլուր): Նորափեսայի հայրը այլախոսիկ տեքստով ազդարարում է.

Ես խմել եմ, գառ եմ առել,

Գառս տվել, ձագ եմ առել.

Մոռտուրս շնորհավոր:

Փեսամայրը հարսին նվիրում է «մաղադանոս» բիլագով՝ բարեմաղթանքի խոսքեր հղելով նորապսակներին,

Ոտքերիդ տակին թող վարդեր բացվին,

Չորս կողմդ՝ մանուշակ,

Բարով հասնիք ձեր մուրազին,

Բարով տեսնիմ թագ-պսակ:

Ի թիվս շատ բարեմաղթանքների լավում էին.

- Մե բարձի ծերանաք, ծիլք, ծաղկիք, փրփնջոտիք:

- Ջուխտ ծաղիկ մնաք, ջուխտ ապրիք:

- Հողդ ու ջուրդ պտղի:

- Նուռ ու ջուր լցվի գլխներիդ:

- Տուտու դուշը իջնի թևերիդ:

- Թագդ ջուխտ ձեռքով պահե Աստված:

Անհմար է պատկերացնել գյումրեցու հարսանիքն առանց քավորի, որին պատվում էին երկու արծաթե փոքրիկ ըմպանակներով՝ *նյումկաներով*՝ վրան դրոշմված նախնական պարզությամբ մի ծաղիկ, քանի որ քավորի դերակատարությունը երկու ծաղիկների միացումն էր: Չկար մի տուն, որի տանտերը եթե քավոր է եղել, հարգանիշ – ըմպանակ չունենար: Քավորը տոհմական էր: Հարս ու փեսային այդ օրը տալիս էին գուրբիա՝ ընկույզով ու մեղրով շաղախված՝ ի նշան հետագա կյանքի քաղցրության (ցախօր էր գործում է *գուրբիա չղատավ* արտահայտությունը): Հարսանիքի հաջորդ օրը հարսին հագցնում էին բենգալյան՝ կարմիր կտորից շոր, քավորը նորապսակների

ձեռքն էր տալիս ոսկեգօծ զույգ կերոն, որը պետք է վառվեր մեկ էլ առաջնեկի ծնունդին: Պարուն էին «Առավոտ լուստ»-ի հնչյունների տակ՝ դանդաղ ու հանդիսավոր: Պարին մասնակցում էին բացառապես բախտավոր զույգերը:

Հարսանիքի գլխավոր բաղադրատարրը վենգելն էր. կանվայի վրա նարտի գույներով ասեղնագործությամբ միմյանց էին ազուցվում երիտասարդ ամուլի՝ հարսի ու փեսայի անվան սկզբնատառերը: Վենգելը՝ իբրև ամուսնության խորհրդի նշան- վավերագիր, ցկյանս պիտի կախվեր նրանց առագաստի սենյակում՝ սնարի վերևում:

Գլուխը հայտնի էին Վեքիլովների, Կոստանովների, Տեր-Մարտիրոսովների, Զիթողյոնց բաղնիքները, իսկ Գևոր աղի բաղնիքը հարսնբաղնիք էր՝ կենդանի հերթով, մեջը սալաքար (սեղանքար) կար, որի վրա բաղնիքից դուրս գալիս հաց էին ուտում. կենտրոնում Միմնի ֆոխք բերած կարմրացրած գառն էր՝ կանաչը բերանին՝ զարդարված խնձորներով ու մոմերով: Մինչև այսօր էլ հարսի օժիտի պարտադիր բաղադրամաս է բաղնոց բոխչեն: Ընդհանուր (օպչի) բաղնիքում հատուկ փակ տեղ կար՝ հուջուրա կոչվող, որտեղ լողանում էր նորահարսը՝ հագին սպիտակ բատիստե շապիկ, սրտանոցը՝ ասեղնագործած բուսանախշերով՝ իբրև չարի մուտքն արգելող և բեղմնավորումն ապահովող պահպանակ: Մնացած բոլոր կանայք *փեշտըմպներով* ու սպիտակ *չեպչիկներով* էին: Լողանալուց հետո ուղեկից կանայք հարսին դուրս էին բերում հուջուրայից և պղծե եղակներն իրար խփելով՝ երգում էին՝ «Բացվիր, նազելիս»:

Առաջնեկի ծնունդից հետո՝ կնուների ժամանակ, եկեղեցում սանամայրը քավորի թևերին փռում էր խաչածև բուսանախշերով տղաբերքի ու կնուների նշանակ մետաքսյա սրբիչ, որի երկու ծայրերին էգ ու արու թռչնի պատկերներ էին: Սրբիչի վրա դնում էին նորածնին՝ ասելով. «Կանաչ մեռնը օգնական պահապան լինի», «Քաղցր մնա քավորը», «Մուրը մեռնը բարեխոս լինի»: Քավորը սանիկին պետք է խաչ նվիրեր, շապիկներ, սանամորը՝ մատանի, սինիների մեջ փախլավա, շաքարլոխումի, սահանչորակի:

Իսկ ուլքե՞ր էին քաղաքի տատմերերը. Դայեկ Նոյեմը, Հեղնարը, ինչպես նաև մանկատանություն արվեստի մեջ հայտնի Ջնգոն: Նրա անվանն են առնչվում մինչև այսօր էլ քաղաքում կենցաղավարող *Ջնգոյի վարտիք* արտահայտությունը, նաև անգիր, քողազերծ մի պատմություն, որը շատ տարբերակներով է հայտնի: Վկայաբերենք ամենատպալվորիչը. Ավդալենց Թաթոսի կինը Ջնգոյի թեթև ձեռամբ ցանկանում է ընդհատել հղիությունը: Իբրև շնորհակալագին՝ Ջնգոյին է նվիրում կապույտ քարով իր նշանի մատանին: Վերջինս էլ այդ մատանին տալիս է իր սիրելեկին: Մի օր հայտնի դայֆախաններից մեկում Ավդալենց Թաթոսը կնոջ մատանին նկատում է ուրիշ տղամարդու մատին, «թասիքին կեր չէնող» գլուխեցին անխոս դուրս է գալիս, գնում է տուն և առանց բացատրություն պահանջելու կնոջը սպանում: Որոշ ժամանակ անց՝ Թաթոսը ճշտում է իրողության մանրամասները. մեղքից թմրում է և անձնասպան լինում (ի դեպ, Պեչնիկ Ավդալենց Թաթոսի՝ որպես օջախի պատվախնդրություն մարմնացնողի յուզաներկ կտավն այսօր էլ պահվում է Կումայրի արգելոց-թանգարանի ֆոնդերում):

Քաղաքի բոլոր լուրջ խոսակցությունները տեղի էին ունենում միկիտաններում և դայֆախաններում, որոնք սոսկ հանդիպավայրեր չէին: Կանանց շուրթերի ցերեկվա խոսակցությունը պտտվելով երեկոյան տեղափոխվում և վավերացվում էր այստեղ՝ տղամարդկանց շրջանում: Այսպես՝ քաղաքում խիստ հարգի Տիրատուրենց Մարգարի դայֆախանում, որտեղ հավաքվում էին *առաջին գիլդի* տղամարդիկ, Միրուն Մեթոն խոստանում է իր աղջկան կնության տալ ինչ-որ մեկին, որոշվում է մինչև իսկ նշանադիր օրը, բայց աղջիկը չի համաձայնվում: Հաջորդ օրը Մեթոն գալիս է դայֆախան, գլխարկը հանում, դնում է հատակին և ասում՝ թո՛ւք վրայից:

Մովորության կենցաղում գլխարկ զցելը համագոր էր պատվագուրկ լինելուն, բայց Գլուխին պարադոքսների քաղաք է, նաև նորակերպությունների, գլուխեցին՝ որքան պատվախնդիր, այնքան՝ առաջադեմ:

Քաղաքն ամեն օր արթնանում էր մի նոր մտախփով: Ու մի օր էլ քաղաքի լոթի-փոթիների, դարաչուլսայի տղերքի մեջ հայտնի Իզրիտով Արշալույսի խանչալի քարն ընկավ. Մարալենց տղերքը, Բուխարաջոնց Համբոն ու Ջանգուկենց Մեթոն փախցրին Արշալույսի քրոջ աղջկան, մորը հրեցին զցեցին ձյունների մեջ ու տարան սիրուն Մայային: Այս առիթով էլ քաղաքը չուշացրեց իր երգը. Դաֆչի Թաթոսը խփում էր դափը ու սազանդարների հետ երգում.

*Ես Թաթուն եմ Մուրադենցեն,
Աղջիկ ուզի Փլավենցեն,
Պատգամ դրկի Ջամուշենցեն,
Տարա՛ն Մայայիս, տարա՛ն:**

Իսկ ովքե՞ր էին քաղաքի երևելիները, ո՞րն էր նրանց ֆանտազմն այս աշխարհում, հասցեատե՞ր էին այս մարդիկ՝ Չիթողյանները, Ծաղիկյանները, Տեր-Ավագենք, Քյանդարովեք, Խոյեցոնք, Քեշիշյանները, Կրամփյանները, Մանոյանները, Կարայանները, Սեյլանովները, էլի՛ բոլորը: Որքա՛ն պատվական տոհմածառեր՝ հրաշալի արարմունքներով ու պտուղներով: Պատմում են՝ ինչպես մեծահարուստ Պետրոս Չիթողյանն առավոտյան շրջում էր քաղաքի շուկաներում՝ վերի ու վարի չարսուներում՝ ձգտելով ի մոտո ծանոթանալ բնակիչների կացությանն ու ապրելակերպի հոգեբանությանը: Ծուկան նրա համար կյանքի ուսումնասիրության յուրօրինակ կենտրոն էր: Հաջորդ օրն աննպաստ վիճակում գտնվող գյումրեցիները վայելում էին նրա ուղարկած բարիքները՝ օրհնելով անանուն բարերարին:

Գեղեցիկ արարմունքներով հռչակված այս մարդն ուներ նույնքան գեղեցիկ մի դուստր: Նա միակն էր քաղաքում, որի *ճակտնոցը* զարդարված էր ադամանդե քարով, բախտի ցոլուն քարով, որը հավելում էր աղջկա գեղն ու հմայքը: Մոֆիկին երազող-սիրասածողները շատ էին և նրա գեղեցկությանը վայել երգեր էին հյուսում, անհնարինի սահմանը հատող երգեր.

- Օլոր-մոլոր ծուռ ճամփեքով ման եկա,
Քո նշանի տեղը իսկը ես գտա.
Լայ-լայ, Մոֆիկ, լայ-լայ,
Լայ-լայ, սիրուն, լայ-լայ:
Աչքով էրի, դուրս կանչեցի Մոֆիկիս,
Թուշը պագի, տուն ճամփեցի Մոֆիկիս,
Լայ-լայ, Մոֆիկ, լայ-լայ,
Լայ-լայ, սիրուն, լայ-լայ...

Ահա և *Ներսի ու զրսի* անուն ունեցող տղերքը՝ Պոլոզ Մուկուչն ու Ծիարո Ալեքը (հայտնի զվարճախոս-կատակաբաններ. Պոլոզ Մուկուչին մի առիթով հարցնում են՝ ընչի՞ բոլոր գյումրեցիները էրկու անուն ունեն, կպատասխանե՞ մենք բացի մարդու դուրսը նայելուց, ներսն էլ կնայենք), Արդար Մանուկը, որն իր մականունն ստացել էր Ամենափրկիչ եկեղեցու խաչն ի գագաթ հանելու համար, Գյուման Կարոն (հույս էր բոլորի համար), Չանգի Խաչոն (Ալեքսանդրովսկու անկյունում խանութ ուներ), Յառի Մարգարը, Կախեթի Մուկուչը (զինու *սկյառ* ուներ), Այհայը՝ Խաչատուրը (սարթ մարդ էր, փողոցով անցնելիս կանայք ոտքի էին կանգնում: Մի անգամ հարսներից մեկը տեղից չի բարձրանում, զարմանքով ասում է՝ այ-հա՛յ, էս ո՞ւմ հարսն է, որ ոտքի չի կանգնի: 14 փողոցը նրա անունով ցայսօր էր ժողովուրդը կոչում է Այհայի դար): Սելավի Ակոն. ապրում էր Չորի քաղում. մի օր Գյումրիում սելավ է ելել, Ակոյի կնկան ու էրեխին ջուրը օրոցքով քշել տարել է: Պատմում են՝ գուլար, կպտսովիր ու կսեր՝ թուխսը ձագով են կորցրել: Գերեզմանի քարին էլ գրած է՝ Մելավի Ակո: Գաթաճի Կարոն. ֆուռ են ունեցել, կպատմեին՝ ընկես գաթա են թխել, արբեշումի մման բերնիդ մեջը կհալիր: Դասաբ Համոն (Պիճիկյան). կովը հեռվից տեսնիր, ճիշտ կսեր՝ քանի կիր կեղնի: Դարիք Կարոն. ոսկերիչ էր, ծնվել էր Էրզրումում, տեղափոխվել Կարս, ապա՝ Ալեքսանդրապոլ: Քանի որ ուրիշ քաղաքից էր եկել, ըդպես էլ դարիք մնաց, չձուլվեց էս քաղքին: Մոմճի Աբրահամը, պատվախնդիր ու հպարտ Երկան Ալեքը, Կոնկի Գիրքորը (կառապան), խանութպան ճերմակ Համոն՝ ճերմակ երեսով ու ճերմակ խալաթով, և էլի շատ ուրիշներ: Նրանց շուրջ ամեն պահի ու ակնթարթի իմաստավորումով ոտաց վրա ստեղծվում էին տեղական գրույցներ, չափածո երգեր, երբեմն էլ հեքիաթի սկսվածքով.

*Էղել է, օր էղել է,
Ճերմակ Համոն խելլոտել է,
Ես ի՞նչ էնեն խելլոտել է,
Դու ի՞նչ էնես խելլոտել է,*

* Հեղինակի անձնական արխիվ, ֆոնդ 4, տետր 2:

Կնիկը տունը մտրդել է...

Կան մականուններ, որոնք տրվում էին ամբողջ տոհմին ու գերդաստանին. տիպական մի անձի տրվող բնութագրումն ընդհանրական էր դառնում գերդաստանի համար, այսպես, Անարժան Հարուստենք (ըստ ժողովրդի՝ էր հարատւոյանն արժանի չէին, քանի որ քրտինքով չէին աշխատել. գտել էին), Միլիոն Մանեթենք (մե մանեթով հաց են ծախել. մանեթ-մանեթ՝ միլիոն մանեթ), Բորիկենք (պապս իր հարսանիքին սարքած սեղանների վրա ուրախությունից բորիկ ոտներով էնպէ՛ս է պարել, որ ոչ մի ափսե տեղից չի շարժվել. դրա համար էլ մերոնց *Բորիկենք* են ասել):

Թափանիվի պես օրը ցերեկով Գյումրի քաղաքում պտտվում է բանավոր ասքը, առտնին հարաբերությունները գեղարվեստական միջավայր են դառնում, սովորական մարդիկ՝ ֆիզուրներ, բանավոր հյուսվածքն իր մեջ է առնում մինչև իսկ քաղքի հրապարակ դուրս եկած պարզ ու շիտակ խենթախոսներին, որովհետև գյումրեցին զիտն սիրել ու փայփայել մաս իր... խելառին. հոգու փշուրն անգամ իր համար արժեք ունի...

Գյումրին մաս անսովոր ճակատագրերի ծանրաբեռն ուղեղ է: Պատմում են, որ Տայոնց Արտաշ աղեն տոմետի գործարան ուներ և տոմետի գաղտնիքը այդպես էլ ոչ մեկին չհայտնեց: Իրականում ոչ մի գաղտնիք էլ չկար, այլ պատրաստման եղանակն էր կատարյալ: Ինչպես եղավ, թե չեղավ՝ Արտաշ աղի աղջկան սիրահարվեց տան նոքարը: Արտաշ աղեն իմացավ ու նոքարին «սրտի հանդգնության համար» դաժանորեն պատժեց: Քաղաքն արմանք-գարմանք կտրեց: Նվագածուները երգ կապեցին.

-Անաստված էր Արտաշ աղեն.

Չխնայեց իր նոքարին,

Կյանքը կախեց դռան մխեն,

Աստված չունիիր Արտաշ աղեն:

տարբերակ՝

Ես Տաքոն եմ փերգիտլարցի,

Արտաշ աղի տունը նոքար գնացի,

Էս սև երգը ես կապեցի,

Անաստված էր Արտաշ աղեն:

Մարդկանց կյանքն այս քաղաքում նման է նովելի դիպաշարի՝ սրընթաց ու անսպասելի ավարտով: Մինչև էսօր էլ, բերնեբերան՝ հազարբերան, ժողովրդի հիշողության մեջ Մրբը Ավոյի սուտ ու ճիշտ կերպարն է: Երբորը հանիրավի կդատեն: Մրբը Ավոն կմոտենա դատավորին, կըսե՝ դատավոր ջան, քու էրածդ դատը ընձի դուր չէկավ: Ես էլ իմ դատս պիտի էնեմ: Ու դանակը դատավորի փորը կը կոխե:

Կան տեղական գրույցներ, որոնք ժամանակի հոլովություն ստացել են դարձվածքային արժեք՝ վկայաբերվելով իբրև վերաիմաստավորված արտահայտություն, ինչպես *Քոչակենց քյամարը*: Քոչակենք վեց ախպեր էին. վեց ախպերով մե քընաղ քյամար՝ ունեին: Ամեն մեկը փորձում էր առավոտ մյուսներից ավելի վաղ արթնանալ, որպեսզի այդ օրն ինքը վայելեր արծաթե գոտու հմայքը: Գուցե հմայքի գաղտնիքը գոտին պատրաստողի՝ Մաշտի Գուրգենի հոր՝ Տարախչյան Մարտիրոսի վարպետության մե՞ջ էր: Ժողովուրդը կըսեր՝ ըդպես մարդ ո՛չ ծնվել է, ո՛չ էլ կծնվի. էդ մատները հողը չպտի մտնեին:

Իսկ ովքե՞ր էին քաղաքը քաղաք դարձնող ձեռքերը. դերձակ Ֆանտազի Արտաշը, որն իր մականունն ստացել էր երագում շորերի ֆանտաստիկ մոդելներ տեսնելով: Շյապա կարող Նանիկը, տակավին պահպանվում են նրան կարած շյապաների ձևվածքներն ու կաղապարները: Օսկի կարող Ֆյորը. ոսկեթել բուսանախշերով զոզնոցի երկու ծայրերին կլապիտոն էր ասեղնագործում, վարդակներով քանթանա, գոտի՝ *ի վայելումն* մակագրությամբ: Փափախչի Գարեգինը. թող լույս իջնի, խունկ ու մոմ ծաղկի նրա հիշատակին. իր տեսակի մեջ մտավորական մի մարդ, որ կարն ու գիրքը կողք կողքի փափախ էր կարում: Այսօր էլ ընտանեկան մատուցքի պես պահպանվում է նրա և խորոտ ու կոլոտ Աշխենի հարսանյաց հրավերը: Իսկ երբ Գարեգինի քեֆը քոք էր լինում, ինքնամոռաց ու մոզոզ երգում էր.

- *Երթանք կալը, բռնենք պարը, խանրաջի՛,*

Դու սիրուն ես քան քո տալը, խանրաջի՛:

Իսկ ո՞վ էր քաղաքին վերարկու հագցնում. Դրագոն Կարոն՝ մեծդի մի արարած, զրբով ու զարզընդով մարդ, որ դռներն ներս չէր մտնի. իր փառահեղ մարմնի համար Դրագոն էին ասում: Քաղաքն ուներ նաև թարգիներ՝ տեղական տարազներ կարողներ: Եվ բնավ պատահական չէ, որ Ալեքսանդրապոլում բազմաթիվ էին արհեստներով, զբաղմունքով, բնավորությամբ ու արտաքին հատկանիշներով պայմանավորված թե՛ մականունները և թե՛ անուն-ազգանունները (Տարախչյան, Դուրգարյան, Փալանջյան, Դարբինյան, Ալանակյան և այլք):

Ալեքսանդրապոլ-Գյումրու հնայատիպերի մեջ ահա բարձրանում է մարմնի և հոգու *դեղ ու մահյամ* պատրաստողի՝ Իգիթենց Սոֆոյի (1883, Ալեքսանդրապոլ) կերպարը: Պապերը գաղթել են Մուշից, ծնողները ծնվել են Ալեքսանդրապոլում: Ներքնատեսությամբ օժտված իմաստուն կին էր, ունեցել է ինը զավակ: Տիրապետում էր ժողովրդական դեղամիջոցներով բժշկելու արվեստին. բուժում էր *յաման յարա, բկացավ, կարմիր քամի, քարխեց, էզ ու որձ դժվարբուժելի ցավեր, կերցավ, սզու, դոլինջ (մեջքացավ), վարամացավ* և այլն: Հայտնի ոսկրաբույժ էր (սնխչի), գիտեր հնայություններ, գուշակություններ, վախ բռնել: Եղել է թաղի տատները: Իգիթենց Սոֆոյի առեղծվածն ու տատներության մոգականությունն առավելապես առնչվում էր Աստվածածնա կաթքարի հետ, որը՝ իբրև սրբություն, նրան բերել էին Երուսաղեմ ուխտ գնացողները. սալիտակ ու փխրուն այս քարը, ջրի մեջ զցելով, մասամբ լուծվում էր, և ջուրը կաթնագույն էր դառնում: Հետո տալիս էր սակավակաթ կանանց՝ հաղորդելով կաթնածիրության, կաթնառատության շնորհ:

Պատմում են, որ նա ծննդկանի ցավերը թեթևացնելու համար իբրև նմանակման հնայություն բացում էր աղբյուրը ու հոսող ջուրը մկրատով երեք անգամ կտրում: Ապա մրմնջում էր հետևյալ աղոթքը.

Հիսուս Տեր ջան, զորությանդ մեռնիմ,

Մարիամ Աստվածածին,

Մայրական գութիդ մեռնիմ,

Գրկիդ զրկանոցին մեռնիմ,

Գերենյալ խաչիդ մեռնիմ,

Պաշտոն- պատարագիդ մեռնիմ.

Քու կապած բարուդ դու քանդես:

Նա նաև երազադատք էր. երազի միջոցով դատում և կանխատեսում էր մարդկանց կյանքի ու ճակատագրի անակնկալները: Պատմում են, որ երազում տեսնում է, թե ինչպես ամպերը հետ գնացին, և երևաց Փութքի զորավոր Ս. Մարգիսը: Հարցնում է՝ տղաս ե՞րբ պիտի պատերազմից վերադառնաս: Մուրբը պատասխանում է՝ այսօր՝ լուսաբացին, կգա Հարությունը: Նույն օրը ծեփին լսվում է պատուհանի ապակու մատնահարում: Մութուլուսի մեջ Սոֆոն մոտենում է պատուհանին, և աչքերի առաջ տեսվանում է որդու ցանկալի պատկերը (իրականում վերադարձել էր Հարությունը՝ հարևանի տղան): Գերիբական լարվածությունից նա կորցնում է տեսողությունը՝ որպես մայր դառնալով սպասման չամչած ողկույզ:

Նույնքան միֆական էր նրա հեռացումն այս աշխարհից. հարյուրամյա իմաստությունն ուսած, սևերի մեջ կարմիր նարտոր կրծքին, հոսող ջրերի հեքիաթին ունկնդիր՝ Մեծ մայրը սեփական ձեռքերով փակեց աչքերը և ամփոփվեց՝ ասելով՝ օլումս (մահս) գտա: Այնքա՛ն իմաստուն էր, որ մինչև իսկ խախտեց ժողովրդական մտածողության կարծրատիպը՝ ասելով, որ մահվանս օրն էլ գիտեմ:

Գյումրին նաև կանխասացների ու գուշակների քաղաք է. եղունգ նայող Պողոյենց Շողոն, երկու բութ մատներն իրար միացնելով՝ ապագայի իմացության *էկրան* էր ստեղծում և գուշակություններ անում. եղունգի մեջ պատկեր էր տեսնում, նույնիսկ ցորենի հատիկ: Գարի զցող Եվդոսը. երեք անգամ տալիս էր Աստծո անունը և զարիների դասավորությամբ գուշակում էր սրտի նպատակը: Մաղ զցող Արաքը. հոգու աչքերով էր տեսնում, օգնության էր կանչում Ղալիչվա Կարմիր Ավետրանին: Թիզ չափող Երանյակը, իսկ նյութական կորուստի դեպքում դիմում էին ռամ զցողի օգնությանը:

Այս քաղաքում անեկդոտն ու զվարճախոսությունը գիրկընդխառն են. նրանց սյուժեներում թիրախը երբեք հիմարությունը չէ, այլ խելացի խորամանկությունը, մտքի աճալարարությունը՝ խորքում միշտ մնալով ազնիվ: Երբեմն անեկդոտը կառուցում էին

տրամաբանական խախտման վրա: Տեղի է ունենում պատահական հատկանիշներով սխալական ճանաչում կամ պատահական հասցեագրումով գործողություններ: Չափազանցություններն ու խոսքի ուռճացումը, ինքն իր շուրջ անեկդոտային միջավայր ու գրույց հյուսելը մնում են գյումրեցու նախասիրությունների դաշտում: Խոսքն այնպես է կառուցում, որ տեքստը նույնիսկ իր համար անսպասելի է: Փոքր սյուժեների մեջ անզամ գտնում է զարմանալին՝ թվացյալ աննշան իրողությունները դարձնելով *մազալուրան*: Այսպես՝ *Գմփրո Օնիկը /Ղարագոյզյան/, որը շատ գեր մարդ էր, մեռնելուց առաջ ըսել է. «Ղարդս մեռնելը չէ, ըսա քաղաքը ֆորմից չընկնի»:* Հորինումի տարերքով բռնված՝ նույն գրույցը, անեկդոտը ամեն անգամ գյումրեցիները կարող են պատմել նոր տարբերակով: Այսպես՝ Բաթում Մարտիրոսը կյանքի մեջ մենակ Բաթում է գնացել: Ով ինչ կխոսեր, ինքը Բաթումից կպատմեր:

Գյումրեցին երբեմն սնամպարծության հովեր ունի, աշխարհի տերը լինելու շքեղ երազանք. ըստ *նրա՝ Գյումրին աշխարհի պորտն է, գյումրեցու խմած ջուրը որձ է, իր որդիների թևին ոսկե բիլազուկ կա, երեսին՝ մեռոն, իր ձեռքը Աստծուն ավելի շուտ կհասնի, իր օջախը պունախ չէ:*

Գյումրեցու հանկարծաստեղծ տեքստերում շարունակ բացահայտվում է նրա մտքի հոգևոր տարածությունը: Մինչև իսկ սահմանային իրավիճակներում նա դրսևորեց անհնարին պահերի լավատեսություն: Ինքն իրեն ձաղկեց ու ինքն իրենից բարձրացավ ծիծաղով՝ սեփական կյանքը դարձնելով թիրախ:

Ըստ էության, գյումրեցին ապրում է երդումն ու աղոթքը շուրթերին: Երդվում է այն ամենով, ինչ իր համար թանկ է ու նվիրական:

- *Էս բարի լույսը վկա:*
- *Էս աղոթքանը վկա:*
- *Թուփատլվա սուրբը վկա. արդարն ու մեղավորը կջուկե:*
- *Ս. Հովհաննեսը վկա. անմեղի հավարին հասնող է:*
- *Խաչ, ժամ, պատարագ վկա:*
- *Կազմած, դադրած արեգակ Աստված վկա:*
- *Էս աղն ու հացը վկա:*

Աղոթքանը, բարի լույսը, օրվա բարի ժամերը, երկինք-գետին քննողը վկայակոչումների մեջ դառնում են երդմնեցուցական խոսքային ասույթներ:

Եկեղեցաստեղծ ու ժամասեր այս ժողովրդի համար ամենաթանկը հավատքի վեմն է.

*Աստվածածին, տո՛ւր մուրագս,
Բալքի կարոտս առնեի,
Քաղեի թուղի մանուշակ,
Թերը հետը խառնեի:
Կամ՝*

*Ուստա՛, ջերդ գյուվազ է,
Վանքիդ բոլորն ավազ է:
Վանքդ շինե՛, գո՛խ բեր,
Ըղիզ քեզի մուրագ է:*

Աղոթքը գյումրեցու համար հոգու սպեղանի է և ունի հմայական գորություն: Ժողովրդական աղոթքը պայմանականորեն տարանջատվում է հմայությունից, թեև որոշ տեքստեր ավելի նման են հմայությունների: Հմայական աղոթքները երդման բանաձևեր են՝ ուղղված բարի ոգիներին, նրանցում մշտապես վկայակոչվում են սրբերի անուններ, քրիստոնեացված աշխարհապատկեր: Տեքստերը մեծ մասամբ ուղեկցվում են ծիսական արարողակարգով: Այսպես՝ երբ երեխան հիվանդանում էր նորենց հիվանդությանը (լուսինը կզարկեր), հիշյալ աղոթքը գրում էին թղթին, դնում կապույտ կտորով կարված եռանկյունաձև ծրարի մեջ և կարում նրա շապկի աջ կողմին.

*Լուսին՝ ախպեր, դու՛ տղա, ես՝ տղա,
Տղեն տղից չի վախենա:
/տ. Ես քեզնեն չեմ վախենա/:*

Այս աղոթքն ասում էին իրիկունը երեխային դուրս հանելիս լուսնյակի երեսին, որ չսփեր:

Բոլոր աղոթքների թագն ու բանալին «Հայր մեր»-ն է, որով էլ կ' սկսում, կ' ավարտում են աղոթքները: Յուրաքանչյուրը, առանց բացառության, պետք է կրկնել երեք անգամ: Կան աղոթքներ, որոնք որոշակի շեմի են տրված, *տվածուրիկ* են միայն տվյալ տոհմի արական ճյուղին:

Հայտնի են տարաբնույթ աղոթքներ. գորտնուկի աղոթք՝ *նոր, նոր նորե գիս, նորը ելե կուտե գիս, կտրե, քարլե՝ յուտե գիս*. շան բերանը կապող աղոթք՝ *շունը կա, գոխը չկա*, մրմնջուկի աղոթք, աչքի հատի աղոթք, գելկապի աղոթք, ինչ-որ մեկի սիրտը գրավելու աղոթք և այլն: Վկայաբերենք չար աչքի դեմ աղոթք.

Չար նիսթ, չար սիսթ, սև սալի տակին

Օձի պես սողա, ուռի պես դողա,

Խախալով խախալվի, մաղով մաղվի.

Չար աչքը դուս գա:

Ի դեպ, ժողովրդական աղոթքները, որոնք բացառապես կիրառվում են հմայիլների, չարխափանների գործառույթով, գրառել ենք Գյումրու կաթոլիկ համայնքից (մասնավորապես Ավգոնց թաղամասում ապրող Անախազից, որն ուներ աղոթատուն):

Ուշագրավ է, որ գյումրեցու լեզվամտածողությունը բանաձևային է. նա առավելապես վկայաբերում է այնպիսի առած-ասացվածքներ, որոնք բխում են իր կենսափորձից ու գոյափիլիսոփայությունից: Հակված է իր խոսքը կառուցելու նշանների և սիմվոլների լեզվով իբրև խոհափիլիսոփայական բանաձևեր: Առած-ասացվածքներում տեքստը նվազագույնի է հասցված: Օրինակ՝ *Մահը դավա է, ամեն մարդու դուռ կչոքի: Դոխը խոսի, որ մատաղ է, հա՛վ, դու ընչի՞ կխոսիս: Չյուն է եկել, որ ձեռ ու ոտ մրսի: Չառի դաղըր գառգարը գիտե: Մազից մանանեխ կհանե: Բերնով դուշ բուն՝ չեմ հավատա: Մա՛գ էրա, մի՛ կտրե: Բուրդ էր՝ ընկավ գգողի ձեռք: Դույնի (արտի) չափ մալ մի՛ ունեցի, սոխի գարի չափ բախտ ունեցի* և այլն: Բոլոր դեպքերում առածների իմաստաբանական հիմքը մարդու ենթագիտակցական արքետիպի մեջ է (այսպես՝ ամեն մարդ իր փոքր կցնի): Յուրաքանչյուր առած-ասացվածք անփոփոխ ու քարացած խոսքային ասույթ չէ, քանի որ հարաճուն ապրում է մեր գիտակցության մեջ՝ համապատասխանելով կյանքի տարբեր իրադարձություններին: Այսինքն՝ տարածաժամանակային ներփակվածություն չի ապրում և բոլոր ժամանակների մտածողության համար ունի յուրահատուկ իմաստ: Յուրաքանչյուր ժամանակ բերում է ասացվածքի իր ըմբռումը:

Մրանով հանդերձ առած-ասացվածքների նախանշան-մեկնությունների մեջ այնքան է խտացված մարդկային փորձը, որ երբեմն դրանք միտված են դառնալու մտածողության կաղապարատիպեր, օրինակ, *Դարդ կա՝ գուկա ու կերթա, դարդ կա՝ վառե ու կերթա: Բախտ կա համամ է, բախտ կա շամամ է, բախտ էլ կա՝ շան լակաման է: Ով տեսել է ջիգրի մրմուռ, նա թափել է նախշուն փետուր:*

Հաճախ ժողովուրդը կրճատում է բանաձևի առաջին մասը, քանի որ երկրորդն արդեն դրոշմավորված է նրա ենթագիտակցության մեջ, օրինակ, *Խունկ ու մոմ էինք սրբերին* (ձուք ու ծամոն էղանք լրբերին): *Աստված թող ընձի յար էղնի* (բովանդակ աշխարհը չար):

Բանահյուսական փոքր ժանրերի որոշ տեքստեր մարդկային մտածողության երկխոսությունը վկայող տրամաբանություն են արտահայտում և ընկալվում են միայն փոխաբերական իմաստով: Այսպես՝ *Աչքը ո՞վ է հանել: - Իրավորս: - Ըղոր համա՞ր է էղքան խորը հանել: Դառդառին հարցրին դշերի մեջ ո՞րն է սիրուն, ըսավ՝ իմ ձագս (տ. դա՛, դա՛, դա՛, իմ ձագեն անուշը չկա):*

Գյումրեցու խոսքը հակիրճ է, հյութեղ, լեզվի պատկերավորման բոլոր միջոցներով հագեցած, ինքնակա և ինքնաբուխ. *ընպես կխոսան, ինչխոր ձեքը կաթե ճրագը: Մինչև իսկ հիշոց-հայեոյանքները բանաստեղծական փոքրիկ հորինումներ են հիշեցնում՝ շատ հաճախ բարձրացող աստիճանավորումով: Օրինակ՝ ես քեզի վարող-վաստկողի գլխու քարին, դռչի վարդին, սրտի սալին, խունկ-խեծակին, ճարպ-ճրագին...:*

Փաղաքշանքի խոսքերում *սիրտ-հոգի-կյանք* բառային սիմվոլներով գաղտնագրվում են մարդու կյանքի ամենակարևոր պահերը: Այս խոսքերը հիշեցնում են յուրօրինակ ըղձական բանաձևեր, բոլորապատու սիրո, նվիրումի և գոհաբերման գաղափարի արտահայտություններ: Այսպես՝ *Մազ էղնի, ոտքերիդ տակն էղնի: Դարդը*

տանհիմ: Գլխիդ մեռնիմ: Արևիդ մեռնիմ: Կյանքիդ թելերին մեռնիմ, սրտիդ՝ սներին: Թևավոր դու՛ էղնիս, գլխիս վերևը պտտվիս:

Ժողովրդի իմաստությունը անեծքը երկրերնանի սուր է. եթե անիծում են անմեղին, վերադառնում է անիծողին նույն ուժգնությամբ, հետևաբար անեծքի բանաձևային սկսվածքը որոշակի պայմանախոսք է՝ *հեռի լսողաց...*

Տասը մատեղ մե մատդ մնա, էն էլ մատնշունչ էղնի: Գետնեն գերի էղնիս: Մեջքդ գետինը մաշե, աչքդ՝ երկինքը: Օձի բնին նստիս, փումփուլի ձագեր հանես: Նստիմ լենքդ, լամ երկենքդ և այլն:

Հետադեպյան շրջանում կենցաղավարող դարձան երագը, ողբ ու ողբերգերը, լալիքի երգերը, ժողովրդական խաղիկներ, սեփական հորինումները, գերեզմանաքարերի գեղարվեստական մակագրությունները: Քանի որ իրականությունը խաթարված էր, գյուրեցին իրեն տեղափոխեց հեքիաթների ու երազների աշխարհ: Հեքիաթի սյուժե ներմուծեց իր կյանքին մոտ, բայց ոչ իր կյանքի նման դաժան մետամոդել: Մեր գրառած հեքիաթներն արտահայտում են ոչ միայն մարդկային ճակատագրի անակնկալն ու զարմանալին, այլև սահմանագծին հայտնված մարդկանց մասին չլաված ու չտեսնված իրադարձություններ:

Ժողովրդական խաղիկների ենթատեքստային բովանդակությունը հետադեպյան շրջանում ձեռք է բերում բացառիկ ինքնատիպություն՝ բովանդակային ներքին ուղղությամբ դառնալով լալիքի երգ.

*Ի՞նչդ չլամ, ի՞նչդ չողբամ, բալե՞ք ջան,
Արմատախիլ եղավ բալես,
Ծաղկեցի, փնջեցի, աչք մեծացրի բալիս վրա:
Ծառերի պես բացվեիք, բալե՞ք ջան,
Ես ծառս տնկեցի, բարը չտեսա:
/Բանասացը կորցրել է երեք գավակներին/:*

Նորագույն խաղիկների մեծ մասն ստեղծվել է ավանդական մշակման ճանապարհով, երկուսի փոխներքափանցմամբ: Վշտի անմիջական ազդեցությամբ ստեղծված հորինվածքները ժանրային առումով դուրս են գալիս խաղիկի շրջանակներից.

Գնացի ջրի, սառավ,
Գնացի շաքարի, աղ դառավ:
Գնացի կանաչի, փուշ ու տատասկ դառավ:
տ. Գնացի չայը, սառուց դառավ,
Մե դարդս հարուր դառավ,
Էս ինչ սև դարդի տեր էի,
Շաքար առա, աղ դառավ:

Գյուրեցու ավարտված կյանքի պատմությունը շարունակվում է տապանաքարերին: Բանահյուսական նյութի նորոյա գրառումների մեջ կարևորել ենք հայ վիմագիր չափածո ստեղծագործություններն ու գերեզմանաքարերի մակագրությունները, որոնք ժողովրդի գեղարվեստական մտածողության ու աշխարհատեսության քարտեղեն վկայություններն են՝ արտահայտելով չապրած օրերի ամսոսանք:

Գերեզմանաքարերի ավանդական մակագրությունները կառուցվածքով տարբերվում են նորոյա գրառումներից, թեև վերջիններիս մեջ պահպանվում են ավանդական հորինվածքի բնորոշ գծերը: Հորինվածքի ավանդական ձևին հատուկ է բանաձևային սահմանումը՝

*Կանգնեցի գխաչս ի փրկութիւն հոգւոյ իմոյ և ծնողաց իմոց:
Աստ հանգչի խաղաղությամբ Մարիամ Ավիրյանց (ծնեալ 1783, վախճ.1831թթ.):
Աստ հանգչի ոսկերք Վարդիթեր Թովչյանցի, ով հանդիպի՝ տա ողորմի:*

Ի տարբերություն հին տապանագրերի՝ նորոյա վիմագիր ստեղծագործությունները հորինված են գերազանցապես երկու եղանակով. մի մասի մեջ քնարական հերոսը կյանքին հրաժեշտ տվող անձն է, մյուս մասում՝ նորահայտ հորինողը (առավել հաճախ պատումը մտերիմ հարազատի անունից է):

Վիմագիր ստեղծագործություններից կարելի է առանձնացնել այն տողերը, որոնք բանաձևային արժեք ունեն և պայմանավորում են հորինվածքի յուրահատկությունը. «Ո՛վ անցավոր... Ո՛վ անգութ մահ...», «Հիշի՛ր, անցո՛րդ /ես իմ տանն եմ, իսկ դու հյուր

ես աշխարհում/», «Անցո՛րդ, կա՛նգ առ, մի՛ անցիր...», «Անցո՛րդ, մորս պես հիշիր... Խոնարհի՛ր գլուխդ, անցո՛րդ իմ բարի...», «Կարեկի՛ց անցորդ, թե զիս հարցնես...» և այլն:

Հետադեպի շրջանի գրառումներից շատերն սկսվում են «Երկրաշարժը տունս քանդեց», «Ա՛խ, երկրաշարժ, ի՞նչ արեցիր», «Երկրաշարժը կյանքս խլեց», «Ա՛խ, բալա», «Ծաղկած արև էիր, բալա» և այլ տողերով: Տապանագրերում ամեն ինչ պատվում է հիշատակի շուրջը, որ զրահ է ժամանակի ու մոռացության դեմ: Պարզ, անպաճույճ, բառ ու բանով հորինված վիճագիր մակագրությունները հուզիչ են ժողովրդական մտածողության տարերքով:

Գնա, արի, ընձի տես,
Ես էլ մարդ եմ քեզի պես,
Դու չես էղնի ընձի պես,
Բայց ես կեղնիմ քեզի պես:

Ի դեպ, աղետի բանահյուսությունը բացառապես արտահայտվեց վիճագիր արձանագրությունների ձևով: Գյումրին հիշեց իր հին ճոճքը, երբ կրկին տարուբերվեց երկրի ու երկնքի միջև:

1926 թվին մեծ վնաս հասավ Գյումրի քաղաքին,

Մերը մոռացավ իրա զավակին:

Ժամը յոթին ժաշկը ելավ՝ Գյումրին ավիրեց,

Աղաներին Բոշի սաղը նես հրավիրեց,

Չբլաղ, չբլաղ դուրս են գալիս բաղնեստանիցը,

Դու մի ըսա՝ ժաշկն է գալիս գետնի տակիցը:

Բայց սգատոների խոսքից բարձրացավ քաղաքը՝ հավատալով, որ տխուր զգեստներից մի օր կմերկանա ու ոսկեթել պատմունճանով ընդառաջ կգնա իր կանաչ ու կարմիր կիրակիներին:

Ամփոփելով ասենք, որ այս տարածքի բանահյուսությունն ամենևին նման չէ Գյումրու հարևանությամբ ապրող գյուղերի բանահյուսական նկարագրին, քանի որ իր խառնարանում ամփոփում է Ալաշկերտից, Ներքին Բասենից, Կարինից ու Կարսից վերաբնակեցվածների քաղաքային տիպի բանահյուսությունը:

Մեր հավաքած նյութի շրջանակներում բանահյուսական ատաղձը դրսևորվում է վիպականության հենքով ծեսի, սովորույթի, ավանդույթի համակարգում, պատումի տարաբնույթ ձևերով և ազգաբանական շերտերի ընդլայնումով: Գյումրու բանահյուսության նմուշների քննությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ այստեղ անխառն քնարերգություն՝ որպես այդպիսին, հազվադեպ է: Մարդկային փորձն ու իմաստությունն առավելապես խտացված են բանահյուսական կարճ ձևերի մեջ, քանի որ գյումրեցու բանավոր խոսքը հատու է, ավարտուն: Այն վավերացվում է նրա ենթագիտակցության մեջ մշտապես գործող ինքնակա հին, առասպելաբանական մեխանիզմի շնորհիվ:

Այսօր էլ Գյումրին կենսունակ բառ ու բանի, մտքի ճկունության ու կենդանի բանահյուսության քաղաք է: Անհնար է երբևէ ամփոփ խոսք ասել այս քաղաքի բանահյուսության մասին, որովհետև այն անսպառ է:

КРЕСТ ЗА СПИНОЙ, СЕМЬ РАН В СЕРДЦЕ

___ Резюме ___

___ К. Саакян, Р. Оганисян ___

В статье обобщена этнографическая картина города Гюмри. Устное литературное наследие здесь представлено в качестве уникального свидетельства о мировоззрении и жизненном опыте народа. Рассмотренные этнографические материалы как бы восстанавливают ту уникальную среду городской культуры, где преобладают образцы из обрядов с эпической основой, из систем традиций и обычаев, из сказаний разных форм и расширенных этнологических слоев, а так же песенного фольклора.